

В.А. КУЧИНСЬКИЙ
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ПРАЦЕЗДАТНОМУ ВІЦІ

В статті описано питання соціальної, професійної, комплексної адаптації, інтеграції людей з інвалідністю в суспільно-економічні відносини. Вказано, що українське суспільство не готове до сприйняття людей з інвалідністю на робочих місцях після завершення ними навчального процесу та отримання певної професії за фахом. Суспільство не готове, тому що його ніхто не готував досі в інклюзивному напрямку сприйняття людей з особливими потребами. Вказано, що прийняття людей з інвалідністю в повнолітньому віці у суспільство натикається на проблеми з обох сторін. З боку суспільства відсутні важелі виконання законодавчо визначених гарантій дотримання прав та свобод людей з інвалідністю на отримання робочого місця. З іншого боку, перебування людей з інвалідністю в соціальній ізоляції через їх постійні особливі потреби в догляді та опіці впливають на їх відношення до реального світу: зацікавленість – вкрай рідко, бажання включитися в можливі процеси – практично завжди, ігнорування суспільства і зацікнення на власній хворобі – часто. В таких умовах завдання суспільства визначається створенням інклюзивного середовища для інтеграції людей на робочих місцях. Наголошено, що в Україні для цього Міністерство соціальної політики створило платформу «ВІЛЬНО! [працевлаштування]» та пілотний проєкт «Рука допомоги», які направлені на формування інклюзивного суспільно-економічного простору для людей з інвалідністю. В ході дослідження було використано загальні методи наукового вивчення, а саме: порівняння, опису, спостереження, аналогії. Також було застосовано спеціальні методи вивчення, а саме системний підхід і структурно-функціональний аналіз, синтез, узагальнення.

Ключові слова: особа з особливими потребами; люди з інвалідністю; соціалізація; профорієнтація

V.A. KUCHYNSKYI
PROBLEMS OF SOCIALIZATION AND PROFESSIONAL ORIENTATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN WORKING AGE

The article describes the issue of social, professional, complex adaptation, integration of people with disabilities into socio-economic relations. It is indicated that the Ukrainian society is not ready to accept people with disabilities in the workplace after they complete the educational process and obtain a certain profession by specialty. Society is not ready, because no one has prepared it so far in the inclusive direction of accepting people with special needs. It is indicated that the acceptance of people with disabilities into society at an adult age encounters problems from both sides. On the part of society, there are no levers for the implementation of legally defined guarantees of observing the rights and freedoms of people with disabilities to obtain a workplace. On the other hand, the presence of people with disabilities in social isolation due to their constant special needs for care and guardianship affects their relationship to the real world: interest is extremely rare, the desire to be included in possible processes is almost always, ignoring society and focusing on one's own illness. often. In such conditions, the task of society is determined by the creation of an inclusive environment for the integration of people at workplaces. It was emphasized that in Ukraine, the Ministry of Social Policy created the platform "FREE! [employment]" and the pilot project "Helping Hand", which are aimed at creating an inclusive socio-economic space for people with disabilities. In the course of the research, general methods of scientific study were used, namely: comparison, description, observation, analogy. Also, special methods of study were applied, namely a systematic approach and structural-functional analysis, synthesis, generalization.

Keywords: person with special needs; people with disabilities; socialization; career guidance

Вступ. Проблема інвалідності особи у суспільстві існувала завжди. Підходи до позначення інвалідності, яких налічується п'ять, мають двокий характер. З одного боку стоять теорії (біомедична, філантропічна, соціологічна та економічна) розглядають обмежені можливості людини з інвалідністю як її особисту проблему з різних сторін. П'ята теорія розкриває проблему суспільства, яке допускає обмеження прав людини з інвалідністю і не вирішує її, замовчує, формує ізоляцію простору і можливостей розвитку такої людини [1]. У даному контексті, інвалідність та турбота про осіб з обмеженими можливостями перестають бути приватними питаннями окремих осіб чи груп, вони набувають загальносуспільного значення та стають реальними соціальними викликами. Вирішення цих питань потребує зусиль як суспільства, так і держави, яка вважає себе демократичною та соціальною. Це вимагає не лише значних фінансових інвестицій, а й певних морально-психологічних зусиль, спрямованих на задоволення унікальних потреб людей з інвалідністю, що допоможе їм виходити зі стану виключеності та розпочинати жити повноцінним, незалежним життям.

Враховуючи те, що держава Україна оголосила себе соціальною державою, питання розвитку саме таких

категорій населення має бути в планах порядку денного постійно. Так, на кінець 2021 року в Україні налічувалося 2 млн 703 тис. осіб з інвалідністю. Якщо дітей з інвалідністю було 163,9 тис. осіб, то дорослого населення – 2 млн 539,1 тис. осіб. З них 1 млн 416 тисяч осіб мають 3-ю групу інвалідності, 900,8 тис. осіб мають другу групу інвалідності, інші 222,3 тис. осіб – першу групу інвалідності [2]. Серед причин інвалідності людей працездатного віку найпоширенішими є травми і захворювання опорно-рухового апарату (94–96% і 88–95%, відповідно), а також новоутворення і порушення системи кровообігу (53–60 % і 60–75%, відповідно) [3]. І усі вони, незалежно від групи, мають однакові з повносправними особами права, свободи, соціальні очікування.

Аналіз стану питання. Спеціалісти та дослідники виявляють інтерес до аналізу питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням, трудовими відносинами, працевлаштуванням та професійною підготовкою населення, включаючи його суспільно вразливі групи. Значний внесок у їх розробці належить таким ученим, як: С. Бандура, Д. Богиня, І. Бондар, О. Богуцький, Б. Генкін, І. Гнибіденко, О. Грیشнова, М. Долішній, С. Дорогунцов,

© В.А. Кучинський, 2022

Т. Заєць, К. Корсак, М. Костаков, Ю. Краснов. Не зважаючи на помітні напрацювання і здобутки вітчизняних та закордонних учених, проблема інтегрування осіб з інвалідністю у професійний та соціальний простір ще залишається недостатньо вивченою. Це спонукає науковців і практиків до її подальшого теоретичного осмислення та прийняття дієвих рішень в цьому напрямку.

Постановка проблеми. Потенційно невирішені питання соціальної інтеграції осіб з інвалідністю як в загалом суспільний, так і зокрема професійний простір ставлять перед дослідниками завдання розкрити той потенціал, який уже закладений у нормативній базі та у ментальному уявленні людей. Те саме стосується і працевлаштування людей з особливими потребами, які уже досягли того віку, з якого настає обов'язок працювати та ставати економічно доцільними, вигідними не лише для держави, але й для громади та власної родини, знімаючи з неї частину соціально-економічних навантажень.

Мета статті. Метою статті є вивчення проблем соціальної та професійної інтеграції людей з інвалідністю в працездатному (повнолітньому) віці.

Методи дослідження. В ході дослідження було використано загальні методи наукового вивчення, а саме: порівняння, опису, спостереження, аналогії. Також було застосовано спеціальні методи вивчення, а саме системний підхід і структурно-функціональний аналіз, синтез, узагальнення.

Результати дослідження. Розпочнемо з поняття соціальної інтеграції. Соціальна інтеграція насамперед опосередкована двома символами: соціалізація та інтеграція.

Соціалізацію було визначено у багатьох науках: філософії, соціології, антропології, соціальній психології та педагогіці та кожна з цих наук акцентує на певному аспекті означеного феномену. В цьому випадку ми використовуємо поняття соціалізації з точки зору економічної ефективності та комплексності. Враховуючи такий підхід, соціалізацію Т. Парсонс визначав як «поєднання індивідуальної мотивації з функціональними потребами суспільства» [4]. За визначенням А. Капської, це «процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням і відтворенням культури суспільства внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах [5, с. 22]. І. Когут сповідує більш комплексний підхід до поняття соціалізації, а саме, що це «спроможність людини до побутового (фізичного), морального, соціального виживання як в наявних, так і в нових обставинах, готовність обирати правильні способи буття, зберігаючи активну позицію» [6, с. 64].

Отже, соціалізація особи з обмеженими можливостями в нашому випадку означатиме, реакцію особи з інвалідністю на вимоги суспільства (ролі, норми та цінності) і рівень здатності адаптуватися до цих вимог.

Для визначення такого рівня існує процес інтеграції. Цей процес є поетапним і містить у собі – діагностику проблеми, адаптацію, реабілітацію,

спеціалізоване навчання, інклюзивне навчання [6, с. 65]. Слід зауважити, що ці етапи не є закономірністю. Адже інклюзивне навчання стало визнаватися лише останні 8-10 років і для нього досі не розроблено детальних та повноцінних методик. Частково, через індивідуальність кожної особи з інвалідністю, які потрібен свій підхід залежно від її знань, умінь, темпераменту, рівня захворюваності та розуміння оточення, її стану і можливостей витримати фізичні та розумові навантаження на організм. З іншого боку, немає достатньо розробленої методичної та практичної бази власне вчителів, які б уміли працювати в інклюзивному середовищі. Тому процес інклюзивного навчання наразі відбувається на етапі зародження та альтруїстичного відношення педагогів до навчання дітей з інвалідністю. Тому особи, які досягають повнолітнього віку досі не стають предметом позитивного розгляду як працездатні особи, які потребують додаткового навчання й обов'язкового працевлаштування відповідно до вмінь, спроможності та бажання працювати в тій чи іншій сфері.

Люди з інвалідністю опиняються в оточенні осіб без обмежень і потребують більшого рівня соціального захисту, підтримки та допомоги. Ці види підтримки затверджені законодавством та відповідають нормативам, інструкціям та рекомендаціям. Існує встановлений механізм їх впровадження. Усі закони стосуються пільг, пенсій та інших форм соціальної підтримки, спрямованих на забезпечення життєдіяльності та матеріальних витрат. Проте людям з інвалідністю потрібна підтримка, яка б сприяла їхній активності та стимулювала розвиток, а не лише забезпечувала засобами існування. Важливо дотримувати принципу активізації самої людини (підходячи до інвалідності в соціальній роботі). Для повноцінного життя інвалідів необхідне їх приєднання до суспільно корисної діяльності, розвитку та підтримка їх зв'язків зі здоровими особами, державними установами різних сфер, громадськими організаціями та управлінськими структурами. Іншими словами, йдеться про соціальну інтеграцію інвалідів, яка тепер вважається не просто кінцевою метою реабілітації, а й питанням розвитку та активності [7, с. 33]. На даний час інклюзивне середовище вимагає не лише соціальної, а повної інтеграції.

На даний час державою забезпечено великий комплекс заходів з догляду за дорослими особами з інвалідністю. Для цього створені будинки-інтернати та є можливість доглядати таку людину удома. В будинках-інтернатах перебувають найбільш важкі в соматичному відношенні люди. В залежності від природи їх медичних станів, дорослі інваліди можуть проживати в загальних будинках-інтернатах або психоневрологічних інтернатах [3].

Основними місіями цих установ є:

1. Забезпечення житлових умов, які близькі до домашніх для тих, хто там проживає.
2. Організація догляду за мешканцями, надання їм медичної допомоги та організація цікавого дозвілля.
3. Забезпечення можливості зайнятості для кожного.

Відповідно до основних завдань будинків-інтернатів вони здійснюють такі дії:

1. Активна підтримка адаптації інвалідів до нових умов.

2. Організація раціонального харчування, враховуючи вік та стан здоров'я мешканців.

3. Проведення диспансерного обстеження та лікування інвалідів, надання консультаційної медичної допомоги та госпіталізацію у разі потреби.

4. Забезпечення слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами та інвалідними візками для тих, хто цього потребує.

5. Організація трудової діяльності відповідно до медичних рекомендацій, що сприяє підтримці активного способу життя. [8, с. 26].

Підтримка активного способу життя є головним напрямком щодо молодих осіб з інвалідністю. В нормативних актах медико-соціальної роботи з особами, що потребують спеціальних умов догляду чітко вказується, що результатом роботи з ними в інтернатах та удома є працевлаштування згідно зі змогами, уміннями, отриманої освіти, навичок та можливостей. Це може бути реалізовано (згідно із рекомендаціями лікарсько-трудової експертизи) або в стандартних умовах виробництва, на спеціалізованих підприємствах, або в умовах виконання робіт удома. Не дивлячись на втішні звіти представників влади, хоча в Україні та створено програми навчання: радіотехнік, слюсар-електрик, кравець, закрійник та спеціальностями – економіка підприємств, соціальна робота, бухгалтерський облік та ін., отримати роботу за набутою професією людині з особливими потребами важко через фізичні та соціальні бар'єри. В загальному розподілі, найбільше осіб з інвалідністю працюють у таких галузях: промисловості, сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві, охороні здоров'я та соціальному захисті, на транспорті та зв'язку, та в галузі освіти. Слід зазначити, що, на нашу думку, переважно особи з інвалідністю продовжують працювати на своїх робочих місцях після отримання ними групи інвалідності при погодженні цього питання з керівництвом. Або певні підприємства можуть дозволити собі надавати робочі місця з переліку, які можуть зайняти особи II та III групи інвалідності. Це також не значить, що таким особам там створено відповідні умови праці, окрім скороченого робочого дня, надання додаткових за потреби лікарняних днів, відпочинку і створення гігієнічних умов на робочому місці.

Окрім цього соціально-професійна інтеграція передбачає формування активної поведінки із боку колег, направленість на гладження проблем і вивчення потреб людини з інвалідністю, тобто створення інклюзивного (особливо сприйнятного) середовища. Слід зауважити, що «інклюзія» за своїм змістом не тотожна інвалідності. Вона означає – створення суспільного комфорту для тих, які цього потребують. Напряму це можна спостерігати для створення умов вагітним жінкам:

1) економічні умови: скорочення робочих годин, заборона роботи в нічні зміни, заборона роботи по 12 годин, заборона праці в шкідливих умовах тощо;

2) медичні: надання відпусток за станом здоров'я за потреби;

3) соціальні: турбота про стан, формування приємного відношення, відсутність нервової напруги тощо.

Тотожно цьому слід формувати інклюзивне середовище навколо осіб з інвалідністю, враховуючи їх права та обов'язки щодо працевлаштування та реалізації на професійному рівні.

В Україні у 2021 році цьому напрямку Міністерство соціальної політики розпочало свої напрацювання в рамках пілотних проєктів «Працюй вільно» та «Рука допомоги» для осіб з інвалідністю, які хочуть заснувати власний бізнес [2].

Проєкт «Працюй ВІЛЬНО!» – становить собою зручний спосіб для людей з інвалідністю, які шукають роботу, вступити в контакт із соціально відповідальними роботодавцями, які відкриті до працевлаштування цих співробітників і готові створити для них комфортні умови на робочому місці. Партнери порталу "ВІЛЬНО!" можуть розміщувати актуальні вакансії для людей з інвалідністю, а також надавати докладну інформацію про свою компанію, а також надавати навчальний та інформаційний контент, який буде корисним для пошуківців роботи. Розділ також має зручний фільтр для пошуку вакансій і резюме, і навіть можливість запитати послуги перекладача жестової мови для проведення співбесіди безпосередньо на сайті. [9].

Щоб переглянути всі наявні вакансії або знайти співробітника – необхідно зареєструватися. Схематично процес «зустрічі» роботодавця та пошукача роботи з наявністю інвалідності поданий на рис. 1.

Рис. 1. Схема роботи порталу «ВІЛЬНО!» з працевлаштування осіб з інвалідністю [9]

Програму «Рука допомоги» було розроблено спільно зі Світовим банком, у 2016-2018 рр. вона була пропілотована у Львівській, Полтавській, Харківській, Донецькій, Житомирській, Чернігівській областях і зарекомендувала себе як успішний соціальний проєкт. За цей період 237 підприємств змогли започаткувати власну справу [10].

Програма "Рука допомоги" надає можливість неробочим, але працездатним особам, які належать до малозабезпечених сімей, отримати одноразову безвідсоткову поворотну допомогу у розмірі до 100,5

тисяч гривень для запуску або розвитку власного бізнесу [10].

З початком повномасштабного вторгнення дана програма тимчасово припинила свою роботу, але з перспективою її відновлення у 2023 році за достатньо позитивних умов розвитку подій в Україні.

Інші напрямки працевлаштування осіб з інвалідністю, як ми вже згадували, визначаються виключно бажанням і можливостями підприємства утримувати такого працівника на вакантному місці, або виконати державну вимогу ввести в штат певний відсоток працівників, які мають інвалідність для підтримання рівня соціально відповідального бізнесу.

Список літератури

1. Інвалідність і суспільство: навчальний посібник. Заг. ред. Л. Байда, О. Красюкова-Енс. Київ : Канадський центр вивчення неповносправності; ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», 2012. 188 с.
2. У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. *Радіо Свобода*. 24.06.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-invalidnist-statystyka/31324501.html> (дата звернення 24.10.2022).
3. Гамрецький І. С., Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В. Інтеграція людей з особливими потребами у суспільство як прояв ціннісного і толерантного ставлення до людей. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірник наукових праць*. 2015. № 12. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/70> (дата звернення 25.10.2022).
4. Парсонс Т. Розуміння суспільства: компоненти їх взаємовідносин. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/pon_ob.php (дата звернення 10.09.2022).
5. Соціальна педагогіка: підручник. За ред. А. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
6. Когут І. Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю та роль адаптивної фізичної культури в її реалізації. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2014. № 4. С. 61–66.
7. Фірсов М. В., Студенова С. Г. Теорія соціальної роботи. Навч. посіб. К., 2006. 384 с.
8. Лесько О. Й., Мельник І. Г. Соціально-економічні аспекти зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2008. Вип. 139. 101 с.
9. ВІЛЬНО! [працевлаштування]. URL: <https://vilno.org/employment> (дата звернення 10.09.2022)
10. Програма «Рука допомоги» – кредити непрацюючим громадянам з малозабезпечених сімей на початок чи розвиток власної справи. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-ponovlenu-prohramu-ruka-dopomohy-kredyty-nepratsiuiuchym-hromadianam-z-malozabezpechenykh-simei-na-pochatok-chy-rozvytok-vlasnoi-spravy> (дата звернення 10.09.2022)

References (transliterated)

1. Invalidnist' i suspil'stvo: navchal'nyy posibnyk [Disability and society: a study guide]. Zah. red. L. Bayda, O. Krasjukova-Ens. Kyiv : Kanads'kyi tsentr vyvchennya nepovnospravnosti; VHSP0 «Natsional'na Asambleya invalidiv Ukrainy», 2012. 188 p.
2. U Derzhstati rozpovily, skil'ky v Ukraini lyudey z invalidnistyu [The State Statistics Service told how many people with disabilities are in Ukraine]. *Radio Svoboda*. 24.06.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-invalidnist-statystyka/31324501.html> (data zvernennya 24.10.2022).
3. Hamrets'kyi I. S., Stolyarenko Ol. V., Stolyarenko Ok. V. Intehratsiya lyudey z osoblyvymy potrebamy u suspil'stvo yak proyav tsinnisnoho i tolerantnoho stavlennya do lyudey [Integration of people with special needs into society as a manifestation of a valuable and tolerant attitude towards people]. *Aktual'ni problemy navchannya ta vykhovannya lyudey z osoblyvymy potrebamy: Zbirnyk naukovykh prats'* [Actual problems of education and upbringing of people with special needs: Collection of scientific papers]. 2015. no 12. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/70> (data zvernennya 25.10.2022).
4. Parsons T. Rozuminnya suspil'stva: komponenty yikh vzayemovidnosyn [Understanding society: components of their relationships]. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/pon_ob.php (data zvernennya 10.09.2022).
5. Sotsial'na pedahohika: pidruchnyk [Social pedagogy: textbook]. Za red. A. Kaps'koyi. Kyiv : Tsentr navchal'noyi literatury, 2003. 256 p.
6. Kohut I. Sotsial'na intehratsiya osib iz invalidnistyu ta rol' adaptivnoyi fizychnoyi kul'tury v yiyi realizatsiyi [Social integration of persons with disabilities and the role of adaptive physical culture in its implementation]. *Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya i sportu* [Theory and methodology of physical education and sports]. 2014. no 4. pp. 61–66.
7. Firsov M. V., Studenova YE. H. Teoriya sotsial'noyi roboty [Theory of social work]. Navch. posib. Kiev, 2006. 384 p.
8. Les'ko O. Y., Mel'nyk I. H. Sotsial'no-ekonomichni aspekty zaynyatosti osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostyamy [Socio-economic aspects of employment of persons with physical disabilities]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky* [Economics: problems of theory and practice]. 2008. Vyp. 139. 101 p.
9. VIL'NO! [pratsevlashtuvannya] [FREE! [employment]]. URL: <https://vilno.org/employment> (data zvernennya 10.09.2022)
10. Prohrama «Ruka dopomohy» – kredyty nepratsyuyuchym hromadyanam z malozabezpechenykh simey na pochatok chy rozvytok vlasnoyi spravy ["Helping Hand" program - loans to unemployed citizens from low-income families to start or develop their own business]. *Ofitsiyyny sayt Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy* [Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-ponovlenu-prohramu-ruka-dopomohy-kredyty-nepratsiuiuchym-hromadianam-z-malozabezpechenykh-simei-na-pochatok-chy-rozvytok-vlasnoi-spravy> (data zvernennya 10.09.2022)

Надійшла (received) 14.09.2022

Відомості про автора / About the Author

Кучинський Володимир Анатолійович (Kuchynskiy Volodymyr Anatoliyovych) – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6058-3709>; e-mail: volodymyr.kuchynskiy@khp.edu.ua.